

Ювілеї

Андрій НАГАЧЕВСЬКИЙ

ДОКТОРУ РОМАНОВІ КИРЧІВУ: СПОГАДИ ТА ВШАНУВАННЯ З ДІАСПОРИ

Andrii NAHACHEVSKY. To Dr. Roman Kurchiv: Some Remembrances and Honors from Diaspora.

Я – канадець українського походження, і виріс у суспільстві, де українська культура була дорогою й важливою частиною родинного і громадського життя. У нашій хаті говорили часто по-українському, слухали українську музику на грампластинках, приймали дідів, бабів, стрийків та стрийнів, їли пироги (вареники) і борщ, святкували Різдво дванадцятьма піснями стравами, та багато чого іншого, що пов'язувало нас із культурою наших предків. Поза хатою, ми ходили до Служби Божої в українській церкві, співали в українському хорі, ходили до “Рідної школи”, грали в українських спортивних командах, відвідували уроки українського танцю, любили літні пластові табори, гуляли коломийки по весіллях, і так далі. Носячи довге прізвище – Nahachewsky – що декотрі сусіди не могли вимовити, ми не мали сумніву, що ми Українці.

З другої сторони, ми також не мали сумніву, що ми Канадці. Наша родина жила в місті Саскатун, Саскачеван, у західній Канаді, куди переселилися наші люди перед початком двадцятого століття. Мої діди і баби або приїхали до Канади дітьми, або самі там народилися. Я зі своїми 50 племінниками могли відвідати могилу прапрадіда, похованого в старому цвинтарі. Отож ми мали глибокі коріння в цій землі. Мое покоління говорило англійською мовою без акценту, ми брали активну участь в канадському суспільстві, і уявляли своє майбуття тут.

Україна для нас була далека, незнана, і недоступна містерія. Дідо трошки ще пам'ятав своє

село за Австро-Угорщину. По телевізії та в газетах нам казали, що там комунізм не добрий. Такі погляди були набагато сильніше висловлені у лекціях української суботної школи, у церкві, та в безчисленних патріотичних громадських зустрічах. Нас учили одночасно, що це казково гарне місце, де люди черпали воду з криниці, щоб напувати козакові коня. Там історія глибока, природа прегарна, люди добрі, пісні чудові, і культура безмежно дорога. Тільки все це недоступне.

Мій життєвий шлях так склався, що я став чимраз більше цікавитися українською народною культурою. Як молодий керівник групи українського танцю, я зрозумів, що нам дуже бракує знання про українську хореографію. У Канаді ми давно успадкували любов до сценічних народних танців від Василя Авраменка, але його хореографічні композиції вже не задовольняли нас естетично. Ми часом копіювали хореографії з фільмів великих народно-сценічних ансамблів з України, але чимало з того репертуару було невідповідно нам. Ми підозрювали російські або комуністичні впливи, що суперечили нашій ідеології. Ми розуміли, що треба було створювати свої власні композиції, й дуже хотіли, щоб вони були “автентичними”. Проблема була у тому, що ми мало знали про конкретні сільські традиції та побутові танці зокрема.

Наші грецькі, скандинавські та інші сусіди, коли хотіли збагачувати репертуар своїх етнічних танцювальних груп, могли поїхати в свою батьківщину, щоб навчитися безпосередньо від народних джерел, або від довірених спеціалістів там. До великої міри закрила нам це “Залізна заслони”.

Я мав нагоду поїхати в Україну кілька разів за радянський період, в 1977, 1978, 1980 рр. (на рік навчання в Києві), та кілька разів у роки “гласності”. Хоч ці поїздки були часто пов'язані з вивченням українського народного танцю, ми ніколи не їздили в село, щоб там бачити ті народні танці, що ніби-то мали бути джерелом нашого мистецтва. Навпаки, як чужоземцеві, мені це було заборонено.

Тим часом я захистив магістерську роботу на базі польових досліджень українських побутових танців у західній Канаді, підчас котрих я записав понад 30 танцювальних форм, що походили з

Галичини та з Буковини. Іммігранти до Канади перенесли їх зі собою і певним часом виконували у новій країні. Згодом, захистивши докторську дисертацію також на тему українського танцю (у межах програми українського фольклору при Університеті Альберти), я виконав детальний аналіз коломийки-танцю в Канаді в його розвитку протягом двадцятого століття в різних контекстах. Я багато знав про український танець теоретично, як виконавець, як хореограф і як етнограф-записувач по Канаді та інших країн діаспори (я збирав відомості в наших поселеннях Югославії, Польщі, Словаччині та Сполучених Штатах). Але до того часу ще ніколи не бачив побутовий танець у природному народному контексті на селі в Україні.

Доктор Роман Кирчів стояв на воротах, коли у 1992 р. мені нарешті відкрилися нові обрії для досліджень. Україна була тоді новонародженою державою і проблема одержання дозволу на поїздки за межі міст заграничним гостям відпадала. Мій професор, доктор Богдан Медвідський поміг мені зв'язатися з Директором Інституту Народознавства у Львові професором Степаном Павлюком. Я поїхав на короткий час з Ларисою Сабан на особисту експедицію, а потому прилучився до експедиційної групи, що під керівництвом Романа Кирчіва їхала на Покуття.

Давно затверджений стандартний формат польової роботи передбачав формування експедиційної групи чисельністю від шести до десяти осіб. Мета цієї конкретної експедиції полягала в дослідженні східної межі Покуття й вирішенні питання про те, чи слід включати тамтешні фольклорні матеріали в заплановану до друку монографію про народну культуру Покуття. Дослідники поєднували це завдання з власними спеціальними інтересами щодо весільних пісень, топонімії, структури родини, храмової архітектури, традицій бондарного, ткацького ремесла тощо. Зазвичай інститутський мікроавтобус зранку прибував у котресь із селищ, про що доповідалося голові колгоспу чи іншому представникові місцевої адміністрації. Доктор Кирчів представляв членів групи й пред'являв документи від Академії Наук. Вирішувалися питання з помешканням, що ним могли слугувати вільні шкільні спальні приміщення або намети, розкинуті десь у саду.

Команда привозила продукти з собою й доповнювала раціон свіжою продукцією села. Щойно врегульовувалися побутові питання, дослідники розбрідалися селищем у пошуках інформантів або артефактів. Найчастіше розвідники швидко знаходили стареньких людей, що відпочивали в себе вдома, доглядали дітей чи працювали в садку й виявляли готовність відповісти на питання членів експедиції. Місцеві начальники допомагали з пошуком і навіть викликали до розмови конкретних осіб, обізнаних у тому чи іншому жанрі народної творчості. Залежно від теми та якості інформації дослідник міг протягом дня провести від одного до чотирьох інтерв'ю. Керівник групи міг опитувати дослідників про результати їхньої роботи перед тим, як вирішити, залишатися ще на один день чи вирушити до наступного селища.

Як один із перших представників Заходу, що брав участь в експедиціях Інституту, я був рівною мірою і гостем, і колегою. Доктор Кирчів мені особливо помагав, і трохи переробив маршрут експедиції таким чином, щоб врахувати мою зацікавленість у дослідженні танців (ми спеціально шукали весілля й залишилися в одному селищі на весь кінець тижня). Вечірні бесіди біля вогнища в нашому таборі часто не обходилися без орієнтовної інформації для мене, описів традицій танцю, а також багатьох запитань про Канаду й мої погляди на нашу науку. Я певний, що мене сприймали за початківця в українській фольклористиці. Хоч я роками вже провадив сотки інтерв'ю та записів в різних обставинах, я з ними був би цілковито згідний. Це для мене була перша експедиція на терені, де основна маса населення та вулична мова були українськими. Я вперше працював у дослідницькій групі і був сильно вражений тим, що мої співучасники є добрі спеціалісти в одній конкретній галузі народної культури. Тут зовсім інший рівень знання культури та її подробиць, ніж я знав від своїх діаспорних середовищ. Не раз бачив, як доктор Кирчів сам провадив інтерв'ю. Пам'ятаю, як він систематично і терпеливо розпитував про великий цикл календарно-обрядових пісень від доброї співачки.

Мої господарі були надзвичайно уважні до мене й особливо непокоїлися з того приводу, що спартанські умови їхнього побуту виявляються неприйнятними для мене. Від мене не очікували

участі в побутових роботах на кшталт встановлення наметів, перетаскування матраців, приношення води або миття посуду. Члени експедиції не вірили, коли я їм казав, що для мене такі побутові справи – це здійснення моїх мрій. Тут, нарешті, була та Україна, що про неї так романтично розповідали мої канадські громадські учителі. Я чекав 30 років, щоб зачерпнути води з криниці на землі моїх предків.

Для моїх колег, напевно, експедиційне життя не було таким романтичним. Я пам'ятаю, що проф. Кирчів дуже переймався, щоб нічого мені не сталося, хоч він старався не показувати свій неспокій, навіть тоді, коли одного разу ми із Романом Чмеликом та з Романом Кісем перейшлися вечером через ліс до сусіднього села. Довідавшись про це, доктор Кирчів стиснув зуби, але нічого острого мені не казав. Я буду вічно вдячний йому за його опіку, за толерантність до моїх нестандартних перспективів, за терпеливість. Я кілька разів повертався в західну Україну, щоб зібрати більше польових відомостей про побутові танці. Я надіюся, що плоди цієї роботи виправдовують його довіру.

Кілька років пізніше доктор Богдан Медвідський і я мали нагоду запросити професора Кирчіва до Університету Альберти в Канаді. Він відбув кілька тижнів в Едмонтоні та в околиці. Бадьюро переборюючи всі фізичні та культурні зміни, доктор Кирчів відбув дуже напружену програму. Він із зацікавленням переглядав місцеві українські монументи та установи, дивився активно наш архів при університеті, відвідував українські школи, канадсько-українську ферму та багато іншого. Численні жителі міста Едмонта з великим зацікавленням слухали його перспективи. Він всюди відстоював свій принцип, що українська культура не може бути серйозною без здорового фундаменту в українській мові. Згодом він написав вагомий звіт про свою подорож та враження, дав поради нашому дослідницькому центру, при Центрові українського та канадського фольклору ім. Петра і Дорис Кулів.

У той час, коли інші науковці в Україні не мали наукової зацікавленості в традиційних танцях, мовляв, “бо ж то все вилами по воді написано”, то доктор Кирчів навпаки заохочував. Він оповідав мені про довголітню роботу Романа Гарасимчука

в цій сфері, та жалував, що дослідження цієї галузі української народної культури занедбане. Коли інші фольклористи говорили, що дослідження танців, це, напевно, відповідальність етнографів, а етнографи казали, що то, правдоподібно, фольклористика, тоді Роман Кирчів сміливо твердив, що фольклористика – його дисципліна – повинна тим займатися. Високо ціную його вірність тому слову. І це він доказав у великій і важливій роботі, зредагувавши та видавши монументальну книгу “Гуцульські танці” Романа Гарасимчука¹. Ця робота, з основою ще в 1939 р. і з поважними переробками 1950-их та 1960-их рр., до того часу ніколи не була публікована по-українському. Вона – найважливіше дослідження української етнохореології після “Теорії українського народного танцю” Василя Верховинця з 1919 р. та “Українських народних танців” Андрія Гуменюка 1969 р., а за багатьма вимірами, солідніша від своїх попередників. Дослідження Р.Гарасимчука, за редакцією Р.Кирчіва, заслуговує признання, як одна з найкращих етнохореологічних робіт свого часу в європейському контексті.

* * *

Ці рядки пишуться в околиці міста Прудентополіс в Бразилії, де я тепер проводжу дослідницьку експедицію з метою зафіксувати українські традиції бразильського українського населення. Я знаю, що доктор Роман Кирчів буде мати велике задоволення від того, коли довідається, що в цій країні багато збережено української мови, звичаїв та ідентичності. Характер українських народних традицій тут дещо спільний з канадським, але є й багато відмінного. Отож, присвячую цю невелику розвідку Романові Кирчіву.

Українське населення Бразилії налічує приблизно 400000 людей, переважно в штаті Парана, що на півдні країни. Наприкінці дев'ятнадцятого століття і від початку двадцятого українські селяни з Галичини виїжджали численно в Бразилію,

¹Гарасимчук Р. Народні танці українців Карпат: У 2-ох кн. / За ред. Р.Кирчіва; авт. вступ. ст. С.П.Павлюк, Р.Ф.Кирчів.– Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008.– Кн. 1: Гуцульські танці.– 608 с.; Кн. 2: Бойківські і лемківські танці.– 319 с.

подібно як до Канади і до Сполучених Штатів Америки. У Бразилії вони пережили великі перепони, вичищуючи густі ліси, адаптуючись до нової природи, клімату, чужих сусідів, нової мови та іншого. Часто вже у третьому, четвертому та в п'ятому поколінні вони глибоко входили в бразильську культуру, проте затримали багато і зі своєї європейської спадщини.

Восьмого грудня 2009 р. чотири сестри з родини Слободянів розповідали мені про традиції своєї молодості в колонії Барра Вермеля (селище Червоний берег), приблизно 20 км від міста Прудентополіс. Вони народилися там в 1920-их рр., у майже виключно українському сусідстві. Їхня родина виїхала з того району в 1940-их рр. Їхні діди та баби емігрували десь із Тернопільщини, колись у періоді 1896–1902 рр. Інформантки пам'ятали багато переказів про пригоди та гаразди своїх предків на початках у Бразилії.

Коли я питав про танці, вони сказали, що коломийка була найпопулярніша в тридцяті-сорокові роки. Називали також вальсу, польку, сете пасо ("сім кроків", переназвано по-португальськи), та кілька інших. Також пам'ятали один танець, який мені ще невідомий – "городнік". Жінки змогли продемонструвати танець та заспівали відповідну пісню.

Танець "городнік" складався з двох фігур, котрі чергувалися. Першу фігуру виконували вметр трьох четвертих під таку пісню:

*Над морем, над морем орел летів
До мої дівчини, що я любив.
Дівчино, дівчино, не бав мене,
Не хочеш, не любиш, відправ мене.
Дівчина, дівчина не бавила,
Махнула хустечков, відправила.*

Кожний рядок пісні складається з чотирьох тактів. Перший такт складається з трьох чвертних нот. Другий такт також складається з трьох чвертних. Третій такт складається з чвертної та пів-одної половинки ноти, як і четвертий такт. Акцент кожного такту знаходиться на другій чвертній. Друга частина музичного супроводу танцю городнік була звичайна коломийка, котра виконувалася швидким темпом, в розмірі дві чверті, підчас виконання другої фігури танцю.

Сестри розповіли і показали, що танець вико-

нувався двома трійками, цебто шістьма танцюристами в групі. Звичайно чоловік стояв на центрі трійки, одна жінка стала на його лівий бік, а друга – справа, всі – в ряд. Кожна трійка стояла навпроти іншої трійки, на відстані приблизно трьох метрів. Чоловіки виставляли свої руки перед собою, приблизно на рівні грудей, і так тримали найближчі руки своїх жінок.

Коли виконавці співали перший рядок пісні, вони поступали наперед кроками на кожному чверту. Кожна трійка доходила близько до протележної трійки. Співаючи другий рядок пісні, кожне тріо відступало назад на попередні місця. Такі рухи повторювалися під час третього і четвертого рядків пісенного тексту.

Друга фігура виконувалася до жвавої коломийкової мелодії. Виконавці або глядачі часом співали різні коломийкові вірші. Другу фігуру "городнік" виконували так, що чоловік обернувся до одної з партнерів (часто до жінки з правої сторони). Вони трималися за праві лікті та обкручувалися навколо один другого, поступаючи малими рівними кроками до такту музики. Після обкручування вони відпустили лікті та середня особа подавала лівий лікоть тій особі, котра чекала з лівої сторони. Вони обкручувалися. Так особа в середині перекручувалася почергово зі своїми двома партнерами, то на право, то на ліво. Цю другу фігуру продовжували танцювати, доки музиканти почали знову грати першу, повільнішу мелодію, котра означала повернення до першої фігури танцю.

Під час окремого інтерв'ю Славко Добущак, також мешканець колонії Барра Вермеля, але народжений 1937 р., згадував, що покоління його батьків знало такий танець. Його опис неповний, але подібний до того, що показали сестри Слободяни. Коли я питав десятки інших інформантів з інших околиць, вони не пам'ятали танець "городнік", ані будь-який танець з трійками учасників. У неопублікованому рукописі Романа Гарасимчука "Народне хореографічне мистецтво Західного Поділля (Тернопільська обл.)" з 1960 р., описано репертуар побутових танців батківщини родини Слободянів. На стор. 208–214 автор описує танець під назвою "огородник", що якраз добре відповідає тому, що пам'ятали наші інформантки з Бразилії. Цей танець, виявляється, не був широко розповсюджений по Галичині, але в роки терено-

вої роботи Р.Гарасимчука знали його в Бережанському, Чортківському, Бучацькому, Терехівському, Збаразькому та Новосільському р-нах на Тернопільщині. Ми не знаходимо такого танцю, ані такої назви в рукописах Р.Гарасимчука про побутові танці чотирьох інших регіонів України.

Пісня, що зафіксована Р.Гарасимчуком, правдоподібно, має однакову метричну структуру, що й пісня сестер Слободян, хоча слова інші:

*А де ж та дівчина, же ту була?
Вскочила в городец, ще й тупнула.
За нею хлопчина, як лис, як лис.
До себе дівчину притис, притис.*

(В.Д.Щербатий, с. Ріпниця, Бучацький р-н).

Форма танцю, описана сестрами в Бразилії та Р.Гарасимчуком на Тернопільщині, дуже подібні. Основна відмінність між ними те, що у першій фігурі на Тернопільщині танцюристи кланяються один одному при кінці другого такту, коли вже приступили перед іншою трійкою. Р.Гарасимчук описує різні варіанти в танці “огородник”. В одному селі танцюристи притупують ногами, коли приступили до протилежної трійки. В іншому варіанті, вони ходять подвійними “дрібними” кроками. У ще іншому варіанті вони йдуть, так званім “трясучим ходом”. У бразильському описі такі елементи відсутні.

Цікава знахідка в північно-американській етнохореологічній літературі також відкриває певні аспекти історії та характер танцю “гродник”. Протягом двадцятого століття в Америці існував популярний рух розважальних танців етнічного характеру, так звані “international folk dances” (інтернаціональні народні танці). У цьому контексті додамо, що американські любителі приходили на вечірні забави та випробовували простенькі танці різних країн, які не обов’язково пов’язані зі своєю власною спадщиною. Видано велике число популярних книжечок, які спрямовані на те, щоб розширити репертуар цього руху. Український танець дуже рідко входив у той репертуар, але в Нью-Йорку в середині двадцятого століття був активний в тому русі Михайло Герман (Michael Herman) з дружиною Маріанною (Mary Anne). Германи також були активними учасниками місцевої української громади. У 1947 р. М.Герман видав книжечку “Folk

Dances for All” (Народні танці для всіх). У тій книзі між іншими матеріалами знаходимо опис танцю “The Ukrainian Ohorodnik” (“Український огородник”) (с. 70–72). Автор пише, що “танець огородник спеціально популярний серед українських поселенців околиці Вунсокет, Ровд Айленд (Woonsocket, Rhode Island), де його часто танцюють по весіллях”. У цій книжці не подано тексту пісні, але надрукована мелодія, яка подібна до пісні сестер з Барра Вермея у метриці (помірне темпо, 3/4 у першій частині, а жвавий темпо, 2/4 в другій частині). Друга частина має коломийковий характер.

Форма танцю М.Германа також загально подібна до того, що описали сестри Слободян у Бразилії. Проте у Германа танець виконується чотирма трійками, котрі розположені по квадратах. Вони йдуть вперед до протележних і назад у свою чергу, але поступають не ходом, але легеньким бігом (мабуть, цей біг подібний до дрібних кроків описаних у Р.Гарасимчука). Американський та бразильський варіанти поділяють простішу форму першої фігури, без поклонів, без притупів, та без “трясучим ходом”. М.Герман наголошує на унікальний елемент, що в другій фігурі чоловік в середині трійки старається танцювати на місці, а жінки по чергово підходять до нього і перекручують його там.

Коли я досліджував побутові танці українців західної Канади, люди не пам’ятали танцю “гродник/огородник”, хоч певна частина з моїх інформантів походила з Тернопільщини, проте у моєму канадському матеріалі записана пісня до кадильного танцю “Під гаєм”, яку співали під майже зовсім однаковою мелодією, ритмічною структурою та акцентами, але з іншим текстом²:

*Під гаєм, під гаєм, під калиночку,
Їхали жовняри за Вкраїночку.
То в білім, то в чорнім, то в зелененькім,
Під кожним жовняром кінь вороненький.
(Є.Николайчук, Смокі Лейк, Альберта, 1984).*

Р.Гарасимчук пише, що цей танець має спільні елементи з польськими танцями “загородник” і “трояк”. Польська етнохореологія тепер хвалиться добрими регіональними монографіями, де можна

²Нагачевський А. Побутові танці канадських українців.– К.: Родовід, 2001.– С. 115.

Експедиція на Покуття. Червень 1992 р. Зліва: Віра Білоус, Оксана Кузьменко, Роман Кирчів, Андрій Нагачевський, Стефа Гвоздевич, водій Олег, Роман Кісь.

буде порівнювати форми, музику та пісні. Танець називається “городник” у традиції сестер в Бразилії, а Р.Гарасимчук згадує назви “огородник”, “оградник” та “садівник” на Тернопільщині. М.Герман вживає цілком українську форму. Всі три пісенні тексти (включаючи “Під гаєм” з Канади), суто українські. Текст Р.Гарасимчука згадує “городець” у тексті, але бразильський та канадський тексти явно не пов’язані з назвою танцю. Виявляється, що текстовий аспект танцю, мабуть, більш мінливий, ніж хореографічний.

Популярний у західній Україні та в Канаді танець “верховина” в кількох аспектах споріднений з танцем “огородник”. “Верховина” подібна в тому, що виконується трійками, має дві фігури з контрастною музикою та в інших елементах. У певних варіантах “верховини” перша фігура складається з рухами, де танцюристи поступають вперед, а тоді відступають на попередні місця, часом з поклонами. Друга фігура “верховини” має популярний варіант, де обкручуються партнери по-

чергово, тримаючись за ліктями (Нагачевський А. Побутові танці канадських українців...– С. 116–120; Герасимчук Р. Народні танці українців Карпат...– Кн. 2.– С. 35-39.). Проте танець “верховина” виразно характеризується іншою мелодією при першій фігурі.

У теперішньому стані проекту дослідження української народної культури в Бразилії, коли я далі працюю в терені на іншому континенті, ще багато питань залишається невиявленими і недослідженими. Надіюся, що шановний ювілянт згодиться з нами у тому, що буде цікаво далі слідкувати за текстами і контекстами одного доволі рідкісного та давнього танцю “городник/огородник” у його розповсюдженні на три континенти.

Насамкінець висловлюю ще раз подяку докторові Роману Кирчіву за відданість своїй великій справі, за його позитивний світогляд і за підтримку розмаїтих проектів у різних сторонах української народознавчої науки.

Многая літа!